

„КЛЮЧ ВІД МАЙБУТНЬОГО - 2007”

Бакалаврська робота лауреата з релігієзнавства:

„за своєрідність підходу при розгляді есхатологічної проблематики, що передбачає
можливість філософського аналізу”

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра релігієзнавства

**“Есхатологічне світоставлення в християнській традиції:
релігієзнавчий аспект”**

*Кваліфікаційна робота зі спеціальності 6.030100 – філософія
(релігієзнавство) на здобуття академічного звання бакалавра філософії
(релігієзнавства)*

студентки IV курсу
денної форми навчання
Ральченко

Оксани Григорівни

Науковий керівник:
кандидат філософських наук,
доцент

Сарапін
Олександр Васильович

Рецензент:

“ _____ ” _____ 2007 р.

Рекомендовано до захисту на ДЕК
Пр.№ _____ від _____ 2007р.
зав. кафедрою д.ф. н.,
професор Лубський В.І. _____

Київ-2007

Зміст

Вступ.....	3-5
Розділ 1. Есхатологічне світоставлення	
1.1 Аналітичний огляд літератури з питань есхатології та висвітлення гуманістичного потенціалу есхатологічного сприйняття дійсності. . . .	6- 9
1.2 гріх –як джерело смерті та передумова есхатологічного сприйняття (за вченням Орігена та Августина).....	10-14
1.3 воскресіння Христа як центр християнського вчення про людину та її спасіння, як можливість подолання смерті в суб'єкті.....	14-17
Розділ 2. Знамення другого пришествя	
2.1 «Об'явлення Івана Богослова», як вихідне вчення про описання лих та порушень світопорядку та прихід Антихрист як останнє із знамень...18-20	
2.2 Розуміння образу Антихриста в християнській традиції... ..	20-29
Розділ 3. Основні структурні блоки есхатологічного вчення у Іринія Ліонського, Орігена, Василя Великого, Григорія Богослова та Григорія Нисського	
3.1 центральний елемент есхатологічного вчення –«Вчення про всезагальний суд», «Вчення про друге пришествя», «Вчення про воскресіння мертвих»	30-36
3.2 «Вчення про кінцеву долю світу» як описання світу прийдешнього.....	37-43
Висновки.....	41-44
Список використаних джерел.....	44-48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Питання кінця світу та існування людства завжди було актуальним, незважаючи на появу самого терміну «есхатологія» лише в ХІХ ст.. Уявлення про кінець світу, в якому творіння постає у свій повноті досконалості, постійно розвивалось і доповнювалось, адже відколи людина існує на землі і замислюється над собою і світом, перед нею постійно постає питання – чи все закінчується після смерті чи можливе якесь продовження.

Очікування кінця світу і пришествя Христа хвилювало і хвилює християнську частину людства і за умов всезагального морального занепаду, зменшення впливу християнських церков на життя спільноти, що зумовлені системною кризою західної цивілізації; призводить до розповсюдження різноманітних трактування християнської есхатології, до зростання есхатологічних течій релігійного типу. Серед яких можна зазначити Мормонів та Свідків Єгових, що живуть в безперервному очікуванні пришествя Христа, мають власне трактування другого пришествя та подій, що відбудуться після нього. Потрібно зауважити, що невиконання різноманітних пророкувань призводять до посилення руху, збільшення активності їх членів. Для України, яка перебуває в державній кризі, якій характерний перехідний і досить критичний стан економічних і соціальних відносин, також є характерною дана ситуація. Отже можна стверджувати про зростаючий інтерес до есхатологічних вчень.

Рубіж віків, початок нового тисячоліття зручний привід для появи апокаліптичних спекуляцій. Есхатологічні настрої зумовлені спробами виявити апокаліптичні признаки в досягненнях науки. Деякі дослідники корінь есхатологічних очікувань нашого часу вбачають в масовому розчаруванні в християнстві, в стані духу людей, який характеризується відсутністю оптимізму; культу насилля, що заповонила ЗМІ; технічних

засобах, котрі підтверджують в очах деяких людей думку про світовий катаклізм і можливий кінець світу. В есхатологічних очікуваннях наших днів присутні нові аргументи, що підтверджують самі сподівання. Усвідомлення власної кінечності і неодмінним прагненням безсмертя.

Сучасна людина не може повністю прийняти історизм, який веде до відчаю, страху перед історією. Есхатологія для неї виступає як звільнення від часу, усунення його завершення, кінця історії. Есхатологія виключає «небуття» і саму людину з нього, дає надію і звільняє від страху кінечності людської сутності, виступає як заспокійливий засіб, в ній здійснюється актуалізація людини та її буття. Обізнаність з християнської есхатологічної доктрини та особливостями її тлумаченням, може сприяти свідомій дії та реалізації власної свободи волі.

Мета дослідження: Виходячи з актуальності теми, основною метою є виокремлення головних тенденцій та висвітлення вихідних положень християнської есхатології

Для реалізації цієї мети автор поставив такі завдання:

- висвітлити гуманістичний потенціал есхатології, долаючи однобічну нігілістичну оцінку есхатологічного світоставлення;
- проаналізувати поняття гріха за працями Орігена та Августина, як джерела смерті та вихідного положення християнської есхатології;
- показати воскресіння Христа як умову можливості християнського есхатологічного вчення ;
- дослідити головне знамення другого пришествя –прихід Антихриста
- виявити головні структурні блоки есхатологічного вчення за працями Іринія Ліонського, Василя Великого, Григорія Богослов, Григорія Нисського.
- виокремити головні есхатологічні напрямки дослідження

Об'єкт дослідження: християнське віровчення, що містить есхатологічні ідеї.

Предмет дослідження: сутнісний зміст, головні положення християнської есхатології.

Методологічна основа дослідження. При вирішенні поставлених завдань автор виходить із загальних методологічних принципів наукового дослідження і користується методами теоретичного релігієзнавства, обґрунтованими в працях вітчизняних вчених А. Колодного, В. Лубського, Б. Мазницького, Ф. Петрова, К. Танчера та інших. В дослідженні було використано компаративний та дескриптивний методи. Компаративний підхід передбачає, з одного боку, виявлення спільного і відмінного у розумінні джерела есхатологічного світоставлення в «релігійному» та «філософському» сприйнятті. Дане дослідження спирається на аналіз релігійного аспекту есхатології і здійснене на базі богословської екзегетики християнських мислителів Іринія Ліонського, Орігена, Василя Великого, Григорій Богослов, Григорія Нисського, Августина.

Апробація результатів наукового дослідження. Положення висвітлювались на конференції «Шевченківська весна 2007» (Київ, 2007р.), Міжнародній конференції «Дні науки філософського факультету – 2007» Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 2007р.)

Структура бакалаврської роботи визначається метою та основними завданнями дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів та списку використаних джерел із 52 найменувань.

Розділ 1. Есхатологічне світоставлення

1.1 Аналітичний огляд літератури з питань есхатології та висвітлення гуманістичного потенціалу есхатологічного сприйняття дійсності.

Есхатологія – це доктрина, що стосується кінця існування світу й людини (від гр. *έσχατος* –остаточний і *λόγος* –слово, думка, вчення). В християнській традиції головним чином йдеться про відповідь на питання, що чекає людину після смерті, а світ після повторного приходу Христа.

Есхатологічні очікування займають важливе місце в Новому Заповіті: в посланнях апостола Павла, в Об’явленні Івана Богослова присутня велика кількість есхатологічних моментів, в яких говориться про те як будуть здійснюватись останні часи, позначаються етапи їх реалізації та діючі особи. Дані писання були підґрунтям для різноманітних тлумачень вчення Христа про кінець світу.

У давньогрецькій християнській літературі викладене різне розуміння того, як буде здійснюватись друге пришестя Христа, Страшний суд, покарання грішників, тривалість їх мук, блаженство праведників та ін., сприяло появі різних течій в розкритті есхатологічних істин. Представники міленаризму Іринеї Ліонський, Юстин Мученик, Іполит, Лактацій сподівались на тисячолітнє царство Царство Боже на Землі, пов’язане з другим пришестям Христа і вбачали свідчення цього в Святому письмі. Представники апокастазису – Оріген, Григорій Нисський, відстоювали ідею всезагального спасіння через очищувальну дію вогню. Василій Великий, Григорій Богослов, Іван Злотоуст як представники церковна есхатології заперечувала ідею апокастазису та не припускала двох воскресінь та тисячолітнього земного царства. Есхатологічний феномен еволюціонував протягом багатьох століть і містить велику кількість досліджень.

Для ХХ століття були характерними яскраві апокаліптичні риси, що зумовило загострення есхатологічної свідомості в католиків, православних, протестантів. Майже всі християнські богослови зробили свій вклад в

дослідження питання есхатології. В західній традиції існують різні есхатологічні школи: фундаментальна, представники якої наголошують на швидкому кінці історії, та встановленні надприродного месіанського царства (А. Швейцер); пунктуалістична есхатологічна школа, представники якої гадають, що учні Христа повинні духовно жити в Христі зараз і не очікувати царства Божого в цьому світі, адже те, що було сповіщене Христом –це надприродна реальність, що не має нічого спільного із земною історією. (Р. Бультман).

Сучасні зарубіжні дослідження представлені Патріком де Лоб'є, котрий спробував дослідити релігійні і філософські традиції китайської, індійської та середземноморської цивілізацій, котрі ставили питання кінця світу та людства; зосередив увагу на есхатологічній свідомості в 3-х монотеїстичних релігіях і дослідив нерелігійну трансформацію феномену есхатології.

В православ'ї розглядаються два аспекти есхатології. До першого – містичного відносять Серафима Саровського, до другого - богословського В. Соловйов. Своєрідний підхід до есхатології має М.Федоров, з характерним для нього елементом творчості. Саме пришестя він трактує як можливий варіант, лише як попередження можливого розвитку подій. Кінець світу залежить від активності людини, в нього постає активне розуміння Апокаліпсису. Сприводу есхатологічного вчення православний мислитель С. Булгаков наголошує на можливості перетворення світу ще в історії, а М Бердяєв на онтологічному смислі самого вчення.

В радянські часи християнська есхатологія практично не досліджувалась і містила лише критику з позиції атеїзму. На даний час на теренах Росії есхатологією займаються О. Кузнецов, Ф. Петров, Д. Пивоваров, В. Прозоров. Д.В. Пивоваров наголошує, що мотив загибелі феноменального завжди супроводжується в есхатологічних концепціях ствердженням неможливості уникнути формування нового вселенського устрою. Ф. Петров відновлює історичний розвиток есхатологічних уявлень та міфів, що не

збереглися і зауважує, що есхатологія є одним із проявів есхатологічної свідомості, в основі якого лежить відчуття кінця світу, що наближається.

В Україні даною проблематикою займаються В.Любчик, Б.Мазницький. Останній з перелічених дослідників довів наявність універсального алгоритму функціонування актуальної есхатології у перехідні та кризові періоди суспільного буття, він говорить про свідоме очікування «кінця світу» в критичні моменти історії, коли почуття тривоги досягає критичної маси і постає як реакція масової та індивідуальної свідомості на прикмети іншої реальності в яких вбачається наближення катастрофи. І як джерело цього він виокремлює безсилля, подавленість та страх. Богдан Мазницький висунув гіпотезу, що есхатологічне світоставлення виступає захисним механізмом людської психіки від руйнівної дії індивідуальної невічності та космічних загроз: «Метафізична тривога, породжена свідомістю можливої катастрофи вселенського масштабу чи індивідуального масштабу, яка є сутністю есхатологічного світоставлення, іманентна людині в силу її здатності до рефлексії»[31,7] Варто зазначити, що Бердяєв теж наголошував на необхідність самого есхатологічного світоставлення, як захисного механізму, що упорядковує світ, місце людини в ньому, надає смислу та захисту: «Есхатологія позначає символічну об'єктивацію трагедії свідомості» [9, 570] і зауважував на зростанні саме в переломні епохи есхатологічних очікувань, які набувають яскравіших форм і більшого вираження: «Люди дуже легко оголошують настання кінця світу на тій підставі, що переживає агонію та закінчується історична епоха, з якою вони пов'язані своїми почуттями, прихильностями та інтересами.»[9,577] Він зазначає, що есхатологічне відчуття перш за все пов'язане із схильністю до неспокою, із усвідомленістю нестійкості світу, нестійкості речей та життя. «Ніщо «загальне» не може заспокоїти «індивідуальну» істоту в його нещасній долі.»[9, 570] Тобто людина не може задовольнитись, заспокоїтись, усвідомлюючи прогрес людства, кращого життя майбутніх поколінь; для неї важливе значення цього прогресу для неї самої, краще в її поколінні і для неї. Людина важлива в

значенні самої себе, а не людства. Проблема смерті у М. А. Бердяєва постає головною проблемою життя. «Питання безсмертя та вічного життя були для мене головним релігійним питанням.»[8,570] Але в той же час він засуджує християнську есхатологію, за її каральний характер, він стверджує, що існування вічного пекла було найсильнішим аргументом безбожжя. Бердяєв говорить, що корінь есхатологічних очікувань лежить в стражданні, страждання єврейського народу, польського, російського, німецького, страждання робочого класу сприяють народженню месіанської свідомості, вони породжують загальнолюдське месіанське очікування. Вплив на поведінку окремих особистостей, колективів, здійснюють різноманітні очікування та пророкування, зумовлюють зростання есхатологічних умонастроїв.

В Патріка де Лоб'є есхатологія теж постає як можливість звільнення від тягара свободи, звільнення від самотності:«Сучасні есхатологічні вчення хотіли б позбавити людей від трагедії ціною позбавлення від важкого тягара свободи в світі, де вони звикли до самотності.» [30,134] Коренем есхатологічних очікувань зазначає трагічність самого людського життя. Він також звертає увагу на зростаючу роль есхатологічних очікувань в кризові періоди в житті суспільства: перед падінням, в останні віки Римської імперії відбувався надзвичайний ріст сект, що пропонували власне вирішення проблеми загального упадку і приводить в приклад і містичне забарвлення 2000 року та есхатологічні очікування пов'язані з ним.

В Ф. Петров наголошує на тому, що в есхатологічному передчутті поєднуються два екзистенційні почуття –надія на повноту та осмисленість життя та страх перед абсурдністю буття. У нього конструктивність есхатологічної свідомості полягає в творчому бутті людини, яке вона повинна протиставляти страху невпевненості у своїх силах та власному бутті.

Таким чином, есхатологія постає вирішенням проблеми одвічного людського прагнення до безкінечності, подолання проблеми смерті.

1.2 Гріх – як джерело смерті та передумова есхатологічного сприйняття (за вченням Орігена та Августина)

Одним із основоположних чинників християнської есхатології постає поняття гріха, адже він уможлиблює початок історії та її закінчення. Гріх виступає джерелом смерті, він руйнує безпосереднє спілкування людини з Богом, як Джерела вічного життя. Гріх і смерть виступають як єдиносутності, адже як зазначає Я. Кротов: «Будь – який злочин заповіді є вбивством. Коли ми крадемо, ми вбиваємо довіру в людині. Коли ми брешемо, ми вбиваємо в людині віру. Здійснюючи перелюб, ми вбиваємо в людині любов. Заздрячи, ми вбиваємо у того кому заздriamo, чистоту блаженства.» [26, 1]

Оріген підставою падіння людства вбачав у мінливості людського буття. Буття людині було дане Богом, Він є причиною її буття: «розумні істоти, спочатку були створені з нічого, і саме тому, що вони раніше не існували, а потім почали існувати, отримали з необхідності мінливе буття; адже добродійність, не була притаманна їм по природі, але була дана з милості Творця» [43, 139] Все що коли–небудь було даним, може бути припиненим чи забраним. Оріген зауважує, що матеріальність є причиною, а не наслідком гріхопадіння.

Бог наділив нас Свободою волі, щоб вона привела нас до досконалості через уподібнення до Бога, або була причиною падіння людиною та відходження від Нього. Творець дав можливість людині чинити добро, щоб це добро було їх власним, яке буде зберігатись з власної Свободи волі. Свобода волі, як творчий елемент людини, змістовно добра, але вона постає можливістю творити гріховну діяльність, стає вихідним пунктом есхатології. «...при виникненні якогось бажання ніщо не чиниться раніше, ніж буде даний дозвіл душі, не буде дана згода розуму ума: таким чином, кожна можлива (тобто ще не вирішена) справа, напевно, отримує те чи інше ствердження ніби від судді, який сидить на трибуналі нашого серця, і вирок

відносно дії здійснюється за судом розуму на основі попередньо з'ясованих причин». [43, 166] . «Свобода волі» є джерелом гріха і вона призвела до віддалення духів від Бога та один –одного, відбулось «охолодження» і виникнення «душі», як ангелу, що змерз.

Коли людина пала, скориставшись Свободою волі, то вона, її рід, її нащадки почали нести в собі гріховність, покаранням за що є смерть. Таким чином, людство осудило себе на смерть.

Свобода волі в Орігена постає можливістю свідомо реалізувати прагнення людини до Абсолюту, можливість отримати первісну повноту. «Душа назначена і безкінечному віку, і їм (грішникам) корисно не швидко отримувати допомогу у справі спасіння, але бути доведеними до нього повільно, після спокуси перед великою кількістю спокус». [43,182] Він хоче вивести на поверхню приховане зло, щоб таким чином очистити людину. Навіть, якщо людина мала дуже великі гріхи, але подолала їх, то вона отримає очищення від них. Ось чому в кінці нас чекає суд, і суд цей буде лише за наші власні вчинки, за діяльність, яка не спрямована до блага, яка його заперечує. Наша порочність буде знищена, лише за умови, якщо ми самі віддамо нашу душу на лікування. Зовсім виправляться лише ті люди, які будуть гідними прощення своїх гріхів; адже якби було навпаки, то рани від гріха були б легкими, і швидко б заліковувались, то люди знову в падали б в гріх. Деякі люди, що почали з малих гріхів, доходять до такої стадії гріховності, що поступово опиняються в трясовині глибинного зла ; а може бути і навпаки: під тяжкими випробовуваннями вони колись зможуть все обміркувати і почнуть шукати шлях до добра.

Божественне слово дає зцілення від пороку, вона лікує душу людини, але лише тих, хто приймає його сам. Аскетизм, виступає умовою етичності, це так би мовити дематеріалізація духа – єдина умова сходження на небо, досягнення надблага. Досягнувши вищого ступеню духовного життя, людина починає сприймати істину прямо, споглядаючи Логос, душа з'єднується з

Христом, так як Христос є втіленим ідеалом, є вищим знанням та мудрістю християнина. В душі такої людини слово Христа є тим сім'ям із якого поступово розвивається і народжується в душі Сам Христос.

Оріген розглядає гріх в подвійному сенсі: 1) втрата безпосереднього спілкування з Богом; 2) подолання тваринного в людині, можливість спасіння. Гріх уможливує поступове самоочищення і здобуття повноти людиною свідомо.

Оріген зауважує, що душа безсмертна, але вона не відсторонюється від спасіння, яке тільки відкладається до більш зручного часу. [43, 183] Бажати і робити що –небудь в нашій волі, і сама можливість бажати дана нам Богом.

За Орігеном кожна душа врешті – решт отримає спасіння, досягне блага. Бог як всеблагий спасе всіх, просто це спасіння вона може отримати раніше, а може і пізніше, все залежить від її власних вчинків та прагнень. Оріген засновник теорії апокатастазису (від гр. *apokatastasis* –«повернення»).

Августин виділяє дві головні причина гріха: 1) незнання того, що потрібно робити; 2) коли ми не робимо того, яке знаємо, що потрібно робити. Першим є зло незнання, а другим –зло слабкості. [1, 331]

Розплатою за скоєння гріха є смерть. Люди помирають за всі скоєні гріхи, і лише новонароджені помирають за первородний гріх. Ніхто не спасеться іншим чином як через милість, яка є незаслуженою, і всі будуть покараними судом, якого заслужив кожен. У людини є свобода вибору, якою людина скористалась у зло самій собі. « ...в основі є одна лише свобідна воля...». [1,342] В Августина як і в Орігена, свобода волі постає можливістю творити гріховну діяльність. Можливість використовувати в благо свободу волі – і є свободою. Здатність творити зло невіддільна від свободи волі, але здатність його не робити – ознака свободи. Бути утвердженим в благодаті до такої міри, щоб стати не здатним робити зло, оце і є вища міра свободи. Людина, в якій в царює благодать Христа, - найвільніша Людина, вона сама стає взірцем; істинна свобода – це служіння Христу. Отже Августин вважає,

що спасуться не всі, адже не всі цього хочуть, заповіді повинні сприйматись з любов'ю, тільки тоді людину очікує спасіння. Людина може опуститись самовільно під дією свободи волі, але самої її недостатньо, щоб піднятись. Ось чому справа полягає не в тому, щоб захотіти, а в тому, щоб змогти. Неможливо піднятись без благодаті Спокути і можливості перемогти гріх за допомогою Бога. Благодать необхідна свободі волі для успішної боротьби з бажанням, гріхом, щоб людина заслужила милість перед Богом. Без свободи волі не було б і проблеми, без благодаті свобода волі не побажала б блага, і навіть якщо б і побажала, то не змогла в досягти. Падіння було проявом жадоби, а повернення до Бога проявом милосердя, яке є любов до того, що єдине гідне її.

Причина добра лежить лише в благості Божій, а зла у волі добра, що змінюється. Недостатньо лише одного милосердя Божого, необхідне і бажання людини, але не досить і бажання людини, необхідно і милосердя Боже. Душа була створена Богом, щоб керувати тілом людини, але зараз вона сама керується ним. Августин зауважує, що залишена сама на себе людина безсила у своїх спробах позбутись гріховності. Спасіння як божественну благодать Бог дарує лише не багатьом обраним.

Первородний гріх спокутується лише через Людинобога, ніхто не звільнюється від гріха крім відродженого в Христі. Ісус як взірець, етичний еталон буде судити і живих і мертвих, нас чекає спокій, який зараз ми не можемо пізнати, там завжди згода між собою. Тіло людини не в'язниця її душі – воно ним стало лише тоді, коли було скоєно первородний гріх, і головна мета людини – це звільнення від нього. Первородний гріх виступає як заколот душі проти тіла, із якого пішла неосвіченість.

Будь – яка брехня – це гріх, хоча велика різниця з яким настроєм і про які предмети брешуть, але не можна вважати свідомим брехуном того, хто вірить в істинність власних слів. Сама брехня не може вважатись безгрішною з тієї причини, що нею можна комусь допомогти. Крім волі існує ще й незнання того, що потрібно робити, і шалений потяг до того, що робити не

потрібно. Він вказує на необхідні умови досягнення блага «..недостатньо одного лише бажання людини, коли не буде милості Божої, недостатньо і милосердя Божої, коли немає бажання людини...» [1, 307]

Людина повинна говорити те, що думає, і неважливо чи є воно істинним насправді, чи лише здається таким, знає вона істину чи як людина обманюється. Той хто каже не те, що відчуває, говорить уже з наміром брехати: «...жалюгідне наше справжнє життя, для збереження якого, інколи, необхідною буває помилка. Тут люди обманюють, і їх обманюють, і більш жалюгідні вони тоді, коли вони брешуть обманюючи, а ніж коли їх обманюють і вони довіряють брехні...» [1, 296]

1.3 Воскресіння Христа як центр християнського вчення про людину та її спасіння, як можливість подолання смерті в суб'єкті;

Воскресіння Христа є серцем, центром і стрижнем християнського вчення про людину та її спасіння. “ Коли ж бо Христос не воскрес, тоді віра ваша даремна, ви в своїх ще гріхах ...” [1 Кор. 15, 17] Христове воскресіння є остаточною перемогою над смертю, як є наслідком гріха. Перемога Ісуса над смертю показує, що християнське спасіння полягає в житті, оскільки він Бог не мертвих, але живих [Матв. 22, 32] Бердяєв теж зазначає: “Есхатологічне християнство є християнство воскресаюче.” [7, 21]

Воскресіння виступає засобом подолання гріха як причини смерті, через який людина втратила зв'язок з Богом, втратила свою цілісність. Приймаючи смерть, Христос надолужує людський гріх, повертаючись у безсмертя, через Нього рятується вся людська природа.

Бердяєв зауважує, що лише християнське розуміння направлене на всю людину, на долю особистості, її душа постає дорожчою ніж царство світу. Христос переміг смерть і перемога ця здійснювалась в суб'єкті, безсмертя можливе для людського в людині. “Лише християнство по –справжньому

стверджує безсмертя всієї людини, за виключенням принесеною гріхом та злом тлінності”.[8, 572]

Починаючи від найбільш ранніх патристичних творів, надія на воскресіння тіла розуміється як невід’ємна частина віри в Ісуса Христа як воскреслого Господа. Іринеї Ліонський, Григорій Нисський, Августин і т.д., розуміють воскресіння як загальне: “Він воскресить як праведників, які увійдуть в Його царство, так і грішників” [44, 68] Іполит, єпископ Римський визнає, що тіло воскресне і залишиться безсмертним, таким же чином, як і безсмертна душа. Вони говорять, що буде суд і все згорить, і всі неправедники будуть наказаними вічно. В поглядах Ігнатія зустрічається твердження, що воскресіння заслуговують лише ті, хто увірували у воскресіння Христа, на решту ж не розповсюдиться повна дійсність воскресіння.

Також існує точка зору, що разом із всезагальним воскресінням відбудеться відновлення тіла Христового, тобто відновлення Церкви в її повноті досконалостей. “Християнське спасіння ніколи не можна уявити як індивідуальну подію; воно є досконалістю єдності Церкви, як внутрішньої, так із Триєдиним Богом”. [23, 28]

Подвійне воскресіння проповідують в Новому Заповіті: перше, в ході земної історії –воскресіння душі від гріховного сну; друге –по завершенню всіх часів - пробудження мертвої плоті до нового життя, перевтілення в дусі.

Згідно з Об’явленням Івана Богослова, процес воскресіння здійснюється в два етапи, спочатку воскресають мученики за віру, які будуть царювати з Христом тисячу років. (20,4-6). Потім відбудеться страшна битва між добром та злом, яка закінчиться всезагальним воскресінням. Питання тисячолітнього царства в богослов’ї є дискусійним.

Андрій Кураєв теж зазначає, що існує два види воскресіння: перше — внутрішнє, особистісне відродження в дусі та у вірі ще за життя; друге— на межі історії, загальнолюдське воскресіння, яке стосується і тіла. Кураєв: “Воскресіння можна розуміти двояким чином: одне, яким ми “воскресаємо”

від земних речей, в душі, за власним нашим рішенням та вірою; в ньому ми вбачаємо небесні речі і прагнемо до майбутніх речей; по-друге –це всезагальне воскресіння , яке буде мати місце в плоті. ”. [29,19]

У патристичному богослов'ї існує певна напруга між наголошенням воскресіння тіла як умови повноти справедливого суду і нагороди за вчинки кожної людської особи і як прелюдія до вічних мук засуджених людей. Питання воскресіння тіла детальніше розглядатиметься 3-му розділі даної праці.

Таким чином, есхатологія постає вирішенням проблеми одвічного людського прагнення до безкінечності, подолання проблеми смерті. Необхідність самого есхатологічного світоставлення, як захисного механізму, що упорядковує світ, місце людини в ньому, надає смислу та захисту. В перехідні епохи есхатологічні очікування мають тенденцію до зростання. Можна виділити декілька поглядів с приводу необхідності есхатологічних вчень: 1)подолання історизму, як джерела відчаю та страху(М. Еліаде); 2) екзистенційних проблем; 3) почуття самотності, відокремленості, відчуження (Е. Фромм).

Дослідники виділяють різні джерела есхатологічних очікувань: для Н.Бердяєв - це страждання, яке і породжує загальнолюдське месіанське очікування; для Патріка де Лоб'є - це трагедія самого життя, прагнення людиною позбутись свободи; Б. Мазницький виділяє метафізичну тривогу, котра породжена свідомістю можливої катастрофи, як джерело есхатологічного світоставлення.

Встановлено, що вихідним положенням самої есхатології виступає гріх, як джерело смерті, з якого і розпочинається хід історичного процесу та можливе його подолання через воскресіння. Підставою гріха Орідген виділяв мінливість людської природи, наголошував на подвійній ролі гріха як реалізації тваринного в людині та шляху свідомого приборкання пристрастей, здобуття повноти.

Августин виводить дві причини гріха перша –незнання того, що маємо робити, друга - невиконання того, що ми знаємо, що необхідно робити. Перше він називає злом незнання, друге –зло слабкості. Здатність творити зло невіддільна від свободи волі, але здатність його не робити – ознака свободи. Вищою мірою свободи постає утвердження в благодаті до такої міри, щоб стати не здатним робити зло. Людина, в якій в царює благодать Христа, - найвільніша людина: істина свобода – це служіння Христу.

Далі йде розгляд питання воскресіння Христа як центра християнського вчення про спасіння, адже есхатологічні очікування зосереджені на постаті Ісуса Христа, його воскресінням долається смерть, його приходом буде вирішується доля світу та людства. Надія на воскресіння тіла розуміється як невіємна частина віри в Ісуса Христа як воскреслого Господа. Воскресіння в Новому заповіті розуміється двояким чином, перше розуміється як воскресіння душі від гріховного сну, друге має відбутись, коли відбудеться завершення земної історії, відбудеться перевтілення в дусі.

Розділ 2. Знамення другого пришествя.

2.1 «Об’явлення Івана Богослова», як вихідне вчення про описання лих та порушень світопорядку та прихід Антихрист як останнє із знамень

«Об’явлення Іванна Богослова» чи Апокаліпсис підводить підсумок тому, що було сказаним у біблійній традиції, в ньому зосереджені образи запозичені із старозавітних пророкувань, чим підкреслюється спадковість старозавітного та ново завітних пророкувань. Книга Об’явлення завершується пророкуванням перемоги Бога над гріхом, в оновленні творіння: нове небо і нова земля.

Руйнування світопорядку буде здійснюватись через великі природні катастрофи, страшну засуху і голод, в результаті чого загине багато людей, а ті що залишаться отримають ще гіршу участь; примножиться кількість лжепророків, любов перетвориться в ненависть, що призведе до зрад, міжнародні міжусобиці, беззаконь. Після цих знамень з’явиться спокусник світу і спасуться лише ті, хто буде жити своєю вірою; настане час великого гоніння християн; церква протистоячи цьому звіру зазнає утисків.

Знаменнями другого пришествя будуть виступати: 1) знамення отвору в небі; 2) знамення трубного звука; 3) воскресіння мертвих; 4) прихід Антихриста.

Іриней Ліонський зауважує, що другому пришествю передуватимуть велика світова скорбота та пришествя Антихриста. Знамення другого пришествя: “виснажитья земна планета, наслідком чого буде голод, землетруси, заразні хвороби, що в свою чергу спричинить розбрат, сварки та війни.” [22, 188] З’являться прояви антихристиянських початків, які будуть мати багато носіїв. Сам Антихрист, буде виступати втіленням останнього ступеню зла та жорстокості, він буде останнім знаменням другого пришествя. В Новому Заповіті термін «Антихрист» зустрічаються лише у посланнях

Івана і позначає будь –яку несправедну людину, зустрічається в посланнях від Івана «Хто не правдомовець, як не той, хто відкидає, що існує є Христос? Це антихрист, що відрікається отця й Сина!»[1 Ів. 2:22]

Апокаліпсис відкриває загальний хід історичного процесу від часів Спасителя до кінця світу і вказує на загальне число періодів еволюції, яку за цей час Церква і світ мають пройти, але не вказує на дату здійснення приходу Антихриста та здійснення страшного суду. Апокаліпсис говорить про позбавлення від гніта «світу цього», головна вина за панування Антихриста лежить на самих християнах тому що, «Християни втомились бути християнами» [27, 21] «Настане бо час, здорової науки не будуть триматися, але за своїми пожадливостями виберуть собі вчителів, щоб вони їхні вуха влещували. Вони слух свій від правди відвернуть та до байок нахилияться» [2 Тим. 4,3-4]

В Об’явленні Івана Богослов має місце есхатологічна картина зображена за допомогою двох символічних звірин. Перша з них –деяка політична сила: вона чинить зневагу Богу і переслідує істинно віруючих. [Об’яв.13.1-10]. Друга звірина –деяка релігійна реальність: він приймає зовнішній вигляд Христа, здійснить ознаки і неправдиві чудеса, і спокусить людей до поклоніння першій звірині.[13.11-18] Так виконається на землі справа Сатани, давнього Дракона, що передав свою владу першій звірині.[13, 2] Все це – символічна вказівка, що стосується “останніх часів. В першому соборному посланні св. апостола Івана ім’ям Антихриста позначається перш за все сучасна реальність, адже всякий, хто відкидає, що Ісус є Христос, тим самим заперечує Отця та Сина [1 Ів. 2.22] . Апостол Іван дає чітку вказівку на еретиків та відступників, які вже здійснили відхід .

Лев Тихомиров зазначає, що відсутність термінів пов’язана з тим, що вони залежать від людей, від вільної схильності до добра чи зла, до Бога чи до Сатани. Тихомиров зазначає, що в тривалості кожного періоду і терміна своєї світової історії приймають участь три елементи, два з яких постійні, і один змінний. Постійні - Сатана в будь –яку хвилину готовий завладіти

світом і випустити Антихриста; спасаюча Божа благодать теж незалежно від терміну, готова захищати нас. Третій елемент –сама людина. Від її волі залежить скерування у бік Бога чи диявола, від неї залежить тривалість термінів. Виявом Божої любові є можливість руху як і в бік благодаті так і в бік зла, лише в залежності від людської волі. Він вважає, що саме з цієї причини терміни не є зазначеними: “ залежність термінів від нас самих і є причиною того, що терміни нам не відкриті” [47, 20] Прихід «майбутнього віку слави», з необхідністю включає індивідуальну есхатологію, адже для настання цього віку є характерним воскресіння померлих, вони є творцями загальної есхатології.

Загальний моральний занепад, спричинить прихід Антихриста. Святитель Ігнатій (Брянчанинов) зазначає, що відступом від Христа людство приготувалось до прийняття Антихриста. Він буде логічним, справедливим, природнім наслідком загального морального і духовного занепаду людства.

Андрій Кураєв виводить головну особливість християнської апокаліптики: люди самі собі виберуть нову віру і нових володарів, самі відкриють світ для «князя пільми», адже добро не може насильницьким чином проникати в людську свідомість, а для зла немає обмежень. Крім того він зазначає, що людині притаманне бажання жити, уникаючи праці, навіть уникаючи праці життя по заповідям. Люди створять таке суспільство, в якому неможливо буде знайти Христа. Він зауважує, що царство Антихриста визріває в людському суспільстві, воно не виникає чудесним чином з глибин темряви.

Таким чином есхатологія постає актуалізованою, але драма віри нашого часу повинна сприйматись у більш широкій перспективі, вказівку на яку і дає нам Об’явлення Івана Богослова.

2.2 Розуміння образу Антихриста в християнській традиції.

Антихрист – приставка "άντι" (анти) в грецькій мові може мати два значення: “проти” та “за”. По відношенню до Антихриста обидва з даних тлумачень справджуються, він прийде і як супротивник Христа, і як той, хто прийде на його місце, вдаючи з себе його.

Існує два розуміння ідеї Антихриста. 1) антихристами є всі грішники: «Діти остання година! А що чули були, що Антихрист іде, а тепер з’явилося багато антихристів, з цього ми пізнаємо, що остання година настала! [1 Ів. 2, 18]. Вони також трактувались як втілення головного і останнього Антихриста, вони є образом Антихриста: «який уже діє через своїх попередників, до того часу як відкрито проявити себе в есхатологічній боротьбі, в якій він буде остаточно переможений.» [40] 2) Під Антихристом розуміють людину, котра одержима дияволом, чи народжена від нього, і який успішно видасть себе за Месію, а самого Христа назве лжепророком. «Антихрист перед усім – пародійний антагоніст Христа; свою повну протилежність він приховує за зовнішньою пародійною схожістю...» [39, 51] Головними есхатологічними текстами для середньовічних екзегетів були Об’явлення Іванна Богослова та друге послання Павла до фесалонікійців, незважаючи на відсутність ім’я Антихриста, в ньому вбачали алегорію, котра детально відтворювала всю історію лжемесії. Олександр Мень:” Альтернативою Ісуса Христа є Антихрист. Це дух – дух, який діє в історії. Христос – це свобода! Він є поневолення. Христос – це любов! – Він ненависть. Христос – це вселенність! – Христос – це ненасилля. Антихрист – насилля. Христос – істина. Антихрист – брехня”. [40], він його вважає дзеркальним відображенням.

« Його появи передуватимуть занепад моралі, стихійні лиха, чума, великі землетруси, різні жахливі явища і великі знамення з неба.» [Луки 21,10-11]

Перед другим пришестям Христа, явиться Антихрист який буде царювати на земних просторах, як його назвав апостол Петро «людина гріха і син погибелі». Єретики, вороги, відступники, всі теперішні і минулі антихристи є прообразами Антихриста, який з’явиться при кінці світу. «..в

майбутньому звірі буде відновлення всього безчестя будь –якої підступності, щоб вся боговідступна сила, зібравшись і вмістившись вивержена була в піч вогненну». [22, 197] Головна ознака Антихриста полягатиме в тому, що він буде заперечувати божественність Ісуса Христа, він відкрито повстане проти Ісуса Христа і Його Церкви: «..антихрист також відкрито буде привласнювати собі Боже достоїнство розповсюджувати нове нечестиве вчення, протилежне вченню Христа.» [16, 119] Він виступатиме як викрадач Божественної величі.

По відношенню до етичного розуміння Антихриста можна прослідкувати дві тенденції, перша з яких йде до Іполита Римського “У всьому спокусник цей хоче здаватись подібним Сину Божому...Ззовні явиться, як ангел, вовком буде всередині”[20, 204-205]. Визначення Кирила Єрусалимського: “Спочатку він буде показувати належне людині славній та розумній здоровий глузд та гуманність; і спокусивши Іудеїв як очікуваний Христос, знаменнями і чудесами, оманливим та підлесливим волхвуванням, після цього покаже себе всіма злими справами безлюдності та беззаконня, так що перевершить всіх бувших до нього неправедних та нечестивих людей” [24, 309]

Друга йде від Іринея Ліонського, в нього Антихрист втілення чистого зла: «Він, отримав всю владу диявола, прийде не як цар праведний і законний, що міститься в покірності Богу, але як нечестивий, неправедний і беззаконний, як боговідступник, злодій та людиновбивця, котрий повторює в собі диявольське боговідступництво.»[22, 189]

Антихрист буде походженням від народу іудейського, потомком Дана, одного із 12 синів Якова. Про це сказано у Книзі Буття 49, 17-18. У Об’явленні Гл.7 перераховуються попечатані від всіх колін Ізраїльських, і серед перерахованих не вказане коліно Дана, що теж розглядається як непряма вказівка на те, що Антихрист прийде з коліна Данового.

У “Велику скорботу”, котра була прогнозованою Христом, входить поняття лже –христів, які будуть спокушати людей ім’ям і знаком цього випробовування буде “гідота спустошення” [Марка 13.14 п].

В 2 Сол 2.3-12 беззаконник останніх часів, син загибелі, “в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме”. Своєю надприродною силою буде здійснювати знаки і неправдиві чуда. Так він виконає на землі справу Сатани. З іншого ж боку, “вже діється таємниця беззаконня”, але сам беззаконник не явився в істинному своєму обличчі, тому, що його “хтось” тримає. Явлення самого Антихриста відбудеться безпосередньо перед другим пришествям Христа.

Особисте ім’я Антихриста –це таємниця. «..ім’я його буде мати число шістсот шістдесят шість, тому що відновлює в собі самому все змішення зла, що було перед потопом і яке виникло внаслідок ангельського відступництва.» [22, 197] але далі він наголошує, що ми не повинні щось стверджувати саме про його ім’я, тому, що це число мають багато імен: «правильніше і безпечніше очікувати виконання пророкування, ніж пророкувати будь –які імена, адже може бути багато імен, що містять в собі вищезазначене число, і все ж таки це питання залишається невирішеним». [22, 199]. Іван Богослов не вказує імені, тому що воно негідне бути сповіщенням від Духа святого, він говорить лише про число імені, щоб ми були уважними, коли він прийде, знаючи, що це він. Також існує точка зору, що Об’явлення Івана Богослова першопочатково було написано на єврейській чи арамейській мові, і в ньому було вказане інше число «звіра», 616.

Антихрист буде у всьому протилежний Христу, він буде відтінком Христа, тільки в протилежному вигляді, він буде останнім і найстрашнішим ворогом церкви. «Лев Христос, лев і Антихрист; цар Христос, цар і антихрист; Спаситель в світ, так він і прийде.. » [21, 9] Але це лише видима схожість: «..фактично за кожною схожістю приховується глибока протилежність: Антихрист псевдо агнець, але насправді –вовк; він пастир,

але «дурний пастир» (stultus pastor); він називає себе світлом, але співвідноситься із Христом як п'ятьма зі світлом, смерть із життям і т.п.» [39, 52] Але все ж таки здійснювались нумерологічні дослідження і було з'ясовано 7 імен Антихриста, які ніби –то закодовані в числі 666: « Evantas, Damnatus, Antemus, Gensericus, Antichristus, Teitan, Dic -Lux»[32, .52] Цікаву точку зору висловлює Кураєв, він говорить, що таким ім'я його буде навіть виключно з цинізму, він візьме його бо так було написано у Євангеліє.” Антихрист поставить на своїй діяльності саме такий знак саме тому, що так сказано у Об'явленні Івана Богослова. Хоча б для порядку цинізму.” [27, 29]

Цілями приходу Антихриста в християнській есхатології виділяють: 1) як попередження настання царства Божого; 2) як спокусник церкви. Він буде користуватись християнською вірою на свою користь, стати для християн тим, чим є для них Христос. Як зауважує Іринеї Ліонський «..він, будучи відступником і розбійником, хоче щоб поклонялись йому як Богу, і будучи рабом, хоче, щоб його проголошували царем.» [22, 189] Він спаплюжить віру, замінить істину віру хибною, тобто замінить віру в Христа вірою в себе. Оріген «..кожне слово, яке не має в собі істини, є Антихрист, що прийде під ім'ям Христа, який казатиме, що він Христос і хибно приймаючий вид істини.» [44, 255] Під Антихристом завжди розумівся ворог християнського вчення і християнської Церкви, як голова ворогів Христа: «..християнський образ Антихриста –це квінтесенція того, чого ненавиділа та боялась церква.» [16, 9]

Характерні мотиви вчення про Антихриста:

По-перше мотив лже –Месії, лже –Спасителя –заміна істинного Спасителя хибним. При приході Антихриста здійсниться підміна християнських понять благополуччя і блаженства. Як підкреслює Іринеї Ліонський «Він усуне ідолів, щоб переконати, що він сам Бог, але себе піднесе як одного ідола і в собі самому зосередить різноманітне збудження, що відноситься до інших ідолів , щоб ті, які за допомогою різних не правд поклонялися дияволу, слугували йому за допомогою цього ідолу.»[22, 189] В

Об'явленні говориться , що коли він прийде, то буде чинити те, що бажає. Він сяде в храмі Божому, щоб поклонялись йому як Христу. Для Орігена Антихрист - «є той, хто противиться і сідає на Кафедру Писання і на будівлю їх, показуючи ніби він Бог.» [44, 255] Сам Антихрист як крайній прояв зла буде здаватись благом, чим і будуть спокушені люди: «..відмінною рисою зла являється те, що будучи оточеним брудом і будучи його крайнім вираженням, видає із себе благо.» [44, 260]

По –друге, мотиви розповідей про Антихриста містять ще й опис хибних, оманливих чуд і чудодійств. «..його прихід за чином сатани буде з усякою силою й знаками та з неправдивими чудами, і з усякою оманною неправди між тими, хто гине, бо любов правди вони не прийняли, щоб їм спастися..» [2Сол. 2, 8-10].Хибність цих чудес буде міститись не в мінливості, а в їх диявольській природі. Антихрист буде втілювати ненависть до Бога, Христа та його послідовників. Диявол скористається Антихристом як засобом, діючи через нього. Антихрист буде розповсюджувати безчестя, буде застосовувати жорстокі і безперестанні гоніння на християн і користуватиметься хибними чудесами і знаменнями, щоб заволодіти душами найстійкіших. «Але крім зовнішніх жорстоких гонінь Антихрист скористується обманом для приваблення християн.» [16, 123] Єфрем Сирін наводить приклади неістинних, хибних чудес: «будуть здійсненими знамення та чудеса, коли в страшних привидах покаже він себе подібним Богу, буде літати в повітрі, і всі біси на подобі з ангелами вознесуться перед мучителем..» [43, 68] Але це буде лише засобом до навернення віри в Антихриста. «Він імітує Христові чудеса, “воскрешає” мертвих і навіть ніби помирає на хресті.[39, 55]

З точки зору православ'я лише Росія буде оплотом боротьби з Антихристом «...всі інші держави крім Росії і слов'янських земель, будуть під владою Антихриста» [50, 372] а в решті держав Антихрист знайде широку підтримку. В західному трактуванні, навпаки Росія стане основою для діянь Антихриста та його союзником. Оріген зауважує, що:

«..скориставшись ім'ям (Ісуса) і під впливом якоїсь сили буде вдавати з себе Христа, оманю буде здійснювати такі ж чудеса, як Христос, а рівно і інші у ім'я Ісуса будуть оманливо здійснювати теж і так же добре, як це роблять його істинні учені.» [44, 258]

По –третє стрімке загальносвітове панування посланця Сатани. «І їй дана влада над кожним племенем, і народом, і язиком, і людом» [Об'яв. 13, 7], вклоняться Антихристу всі, хто живе на землі. Як свідчить Св. Письмо всі члени царства Антихриста будуть мати печать чи особливий знак, який буде відрізняти їх від істинних християн. Цей знак буде для всіх спільним. [Об'яв.13,16; 13, 14; 9,11]

По –четверте час панування Антихриста характеризуватиметься не лише загальною агресією проти християн, але і відступництвом в лавах самої церкви. «Беззаконне, як очікується розмножиться в надрах самого християнства.» [16, 19]

По –п'яте характерною рисою є антисемітизм. Ортодоксальний юдаїзм чекав власного Месії, котрий збере весь єврейський народ встановить світову владу в Ізраїлі, вони не визнавали Месією Христа. Тобто виходить, що Месія євреїв –Антихрист християн. «Я прийшов у Ймення Свого отця, та Мене не приймаєте ви. Коли ж прийде інший у ймення своє, того приймете ви.» [Івана5, 43] Іполит Римський що, Антихрист: “закличе до себе весь іудейський народ із всіх держав, по яких вони розсіяні; він привласнить їх собі, як своїх власних дітей...” [38, 98]

По –шосте активний супротив Антихристу вірних християн під керівництвом видатних особистостей давнини. В Об'явленні Іванна Богослова , ще не називають їх імена, але згодом робиться припущення, що це старозавітні патріарх Епох і пророк Ілля, згодом до них додається третій – Іван Богослов. «..головними супротивниками майбутнього тирана, називаються не майбутні християни, його сучасники, а люди минулого, що воскресли чудесним чином із небуття. [16, 25] Це будуть два пророки, які будуть посланими на допомогу Церкві. «...Св. Христова церква буде

непохитною до самого кінця світу і другого славного пришествя Христа». [16,128] Про гоніння церкви, яке буде здійснюватись Антихристом говорить і Іполит Римський «..смуток гоніння, що здійснюватимуться на церкву від противника» [21, 39]. Пророки істинного Христа кинуть виклик Антихристу і навернуть знову до істинної віри багатьох людей. Зустрічаються версії в яких лише один пророк Ілля [Мал. 3, 6] буде протистояти Антихристу, згодом додають Епоха. Беруть до уваги постаті Іллі та Еноха тому, що вони розглядались як старозавітні прототипи Христа. Іполит Римський “на початку останньої седмиці теперішнього світу являться пророки Енох та Ілля і будуть пророкувати 1260 днів. Але в їхньому протистоянні, вони будуть вбиті Антихрист “вб’є пророків Еноха та Іллю за те, що вони не побажають висловити йому свою шану.” [38, 97] в Об’яв. 13, 7 «І їй (силі зла) дано буде провадити війну зо святими, та їх перемогти. »

По –сьоме у вченні церкви про Антихриста, говориться про короткий термін його панування. У Об’яв. [11,2; 13,5] вказується сорок два місяця, тобто три з половиною роки. «Ці три з половиною роки закріпились в християнській есхатології, цьому сприяло також уявлення про три роки загального слугування Христа» [16, 27], проводиться паралель на термін діяльності Ісуса Христа. Також не заперечується про можливий добробут людства на початковому етапі панування Антихриста, але це буде незначний період за яким настануть жахливі часи. Єфрем Сирин «Море хвилюється, земля сохне, небеса не дощать, рослини в’януть, и всі, хто живуть на заході сонця з трепетом біжать на схід.» [18, 70]

Св. Отці Церкви, розмірковуючи про останні часи і про пришествя Антихриста в особливості, прямо вчили про невідомість їхнього настання.

Поява воцаріння Антихриста перед Кінцем світу спричинить велике потрясіння і буде найстрашнішою спокусою для людства. Його царювання зумовить остаточний поділ людей на праведників та грішників.

Переможе Антихриста Ісус : “ ..з’явиться той беззаконник, що його Господь Ісус заб’є Духом уст своїх і знищить з’явленням приходу свого”

[2Сол. 2, 8]. В Об'явленні сказано: "І схоплена була звірина. А з нею і неправдивий пророк, що ознаки чинив перед нею.. Обоє вони були вкинені живими до огняного озера, що сіркою горіло.." [Об'яв. 19, 20-21].

Тихомиров вбачає хронологічну послідовність подій в декількох частинах Апокаліпсису: 1) в настанові до семи церков, в яких містяться настанови віруючим, що стосуються поведінки; 2) розповіді про зняття семи печатей, в яких даються вказівки характерні особливості майбутніх подій; 4) в хронологічній послідовності викладена і загальна історія останніх часів світу, прояв семи чаш гніву Божого. За умови віри, людина отримує свободу, впевненість, що будь –які події мають трансперсональне значення. Залежність кінця встановлює сама людина.

В 20 –ій главі Апокаліпсису, він вбачає загальний, повторний нарис подій, що відбудуться, а не пророкування тисячолітнього царства Христа, що було основою для хіліастичний поглядів.

Підсумовуючи потрібно сказати, що здійснення описів світопоршень описані в Об'явленні Івана Богослова, зауважено, що після численних природних катаклізмів, явиться Антихрист, як спокусник світу і останнє знамення Другого пришествя Христа.

В християнській церкві не існує єдиної, загальнообов'язкової і у всьому узгодженої традиції розуміння і трактування Антихриста. Одна з двох течій схильна розуміти Антихриста як чисте зло. Інша, вбачає в добродійностях Антихриста просте лицемірства, яке відразу ж зникне, коли ціль буде досягнута, далі будуть чинитись ним злодіяння та тиранія. Також Антихрист виступає як противник Христа, і як той, що прийшов на його місце. Поява і воцаріння Антихриста перед Кінцем світу спричинить велике потрясіння і буде найстрашнішою спокусою для людства. Його царюванням буде зумовлено остаточний поділ людей на праведників та грішників.

Виділяються сім характерних мотивів вчення про Антихриста.1) Антихрист виступає як лже –Месія, лже –Спаситель –заміна істинного Спасителя хибним; 2) розповіді про Антихриста містять опис хибних,

оманливих чуд і чудодійств; 3) стрімке загальносвітове панування посланця Сатани; 4) характеризуватиметься не лише загальною агресією проти християн, але і відступництвом в лавах самої церкви; 5) характерною рисою є антисемітизм. Ортодоксальний іудаїзм чекав власного Месії, котрий збере весь єврейський народ встановить світову владу Ізраїлю, вони не визнавав Ісуса Месією –Христом. Тобто виходить, що Месія євреїв –Антихрист християн; 6) активний супротив Антихристу вірних християн під керівництвом двох пророків: Еноха та Іллі; 7) у вченні церкви про Антихриста, говориться про короткий термін його панування, про три з половиною роки. Походження Антихрист буде з Юдейського народу, потомком Дана. Ім'я його –таємниця, тому, що воно є негідним, щоб бути сповіщеним в святому Писанні. Переможе Антихриста Ісус при своєму другому пришестві.

Розділ 3. Основні структурні блоки есхатологічного вчення у Іриней Ліонського, Орігена, Василя Великого, Григорія Богослова та Григорія Нисського

3.1 центральний елемент есхатологічного вчення –«Вчення про всезагальний суд», «Вчення про друге пришестя», «Вчення про воскресіння мертвих»

Друге пришестя за переконанням Іриней Ліонського буде чуттєво – видимим буде у славі Отця: «Він прийде в тому ж тілі, в якому постраждав під час свого першого пришестя, але з тією відмінністю, що воно буде переповнене славою Отця » [38, 63]

Характерною відмінність другого пришестя від Першого є те, що воно буде проходити сповнене слави, а не приниження як попереднє. Христос прийде як Син Бога і людини, як небесний суддя, а не лише як проста людина. У Орігена друге пришестя Христа носитиме духовний характер: «...коли прийде у своїй славі, не явиться на якомусь місці, але буде знаходитись в один і той же час у всіх місцях.» [38, 157] Воно буде грізним та страшним, Христос прийде для покарання, а не спасіння як у першому, з ним пов'язується і кінець цього світу. .

Василій Великий вважає, що «..наприкінці теперішнього світу явиться Христос вдруге, щоб цим своїм явленням відкрити «великий день» майбутнього віку» [38, 391] Для Василя Великого друге пришестя не буде «місцевим чи плотським» і теж матиме духовний характер як і у Орігена.

Друге пришестя на думку Григорія Богослова буде славним та в людському тілі, але в такому, в якому божественне перемогло плоть. Христос буде суддею, тому що: «..все вимірює своїми стражданнями, керуючись мистецтвом свого людинолюб'я, щоб на власному досвіді дізнатись, що для нас можливо, і скільки повинно з нас вираховуватись і нам вибачатись, якщо

при стражданні прийнята до уваги буде неміч.». [13, 525] Він не говорить про події, що будуть передувати воскресінню та про відмінність чи тотожність воскреслих тіл.

Григорій Нисський наголошує, що друге пришествя буде здійснене на “восьмий день”, він називає його великим днем, в цей день буде визначена доля як праведників так і грішників. Доказами другого пришествия виступають неодноразові свідчення Старозавітних пророків, які зауважували, що в другому пришестві Христос, прийде на хмарах, наводячи день, який буде полум'яним горнилом, потрясаючи землю словом своїм. У фрагменті з Книги Буття, в якому говориться про кінець віків, коли всі народи із страхом і трепетом очікують Христа як суддю, Климент Олександрійський вбачає вказівку на друге пришествя Христа.

Розглянемо далі вчення про воскресіння мертвих, адже як було зауважено в попередньому розділі, воно виступає серцем і стрижнем християнського вчення про людину та її спасіння. Іриней Ліонський говорив про тотожність тіл теперішніх і воскреслих. «...людські душі в час всезагального воскресіння отримають свої тіла у всій точності їх складових частин.» [38, 73] Він не виключає можливості, що вони будуть володіти безсмертям. Можливість воскресіння він вбачає в тому, що тіла повністю не знищуються, хоча і розпадаються на складові частини, воно є необхідним для воздаяння за добрі та злі вчинки. Також підтвердження у воскресіння тіл він вбачає у здатності Ісуса Христа зцілювати хворих та повертати до життя мертвих. Це виступає показом можливості воскресити всіх померлих людей. Наголошує на воскресінні тіл всіх людей, як праведників так і грішників, але грішники воскреснуть лише після тисячолітнього царства Христового, на страшному суді.

Оріген, говорить про духовне тіло, яке буде нетлінним, буде чистим від всіх недоліків морального характеру. Але він зауважує, що тіла людей, котрі отримають вічне життя і муки будуть відрізнятись. Душа, повернеться до свого первісного стану лише у тих людей, що під час загробного стану

встигли очиститись від будь –якого пороку. Важливим доказом воскресіння мертвих слугує воскресіння Христа та біблійні розповіді. Він наводить в приклад черепки розбитого горнятка, з якого Бог може зробити будь –що. Бог, котрий створив наші тіла може не лише відтворити їх, але й надати їм набагато кращий вигляд. Воскресіння буде всезагальним, адже в кожному людському тілі закладена потенція власної субстанції. Душа буде потребувати після свого воскресіння відповідного тіла. Земля, повітря, вогонь і вода –виступають складовими людського тіла, яке ще має власний образ.

Василій Великий також вбачав, що воскресле тіло буде інше, адже це буде нова плоть, з новими характеристиками: нетлінна, яка не буде піддана ні гріху, ні смерті; безсмертна.

Григорій Нисський зауважує, що на другому пришестві Ісус Христос здійснить воскресіння мертвих, відновить зв'язок душі з тілом, який був втрачений при смерті. Він не ставить під сумнів саму можливість воскресіння мертвих: «Як світлу протиставляється пільма, життю –смерть, так силі – неміч, але Христос –Божа сила і Божа Премудрість, а силі, звісно, не властива неміч неміч.»[15, 354-365] В Євангелія від св. Івана 5, 28-29 «Не дивуйтесь цьому, бо надходить година, коли всі, хто в гробах його голос почують, і повиходять ті, що чинили добро на воскресіння життя, а котрі зло чинили на воскресіння Суду». Дія воскресіння буде пов'язана з тілом людським, якому властива фізична смерть, а не з душею.

Джерелом смерті Григорій Нисський виділяє гріхопадіння наших пращурів, адже гріх зруйнував живе спілкування людини з Богом. Людина була віддалена від Джерела вічного життя, тому і є приреченою на смерті. Смерть в нього постає засобом, котрий лікує людську душу від зла, яке в ній міститься. Очищувальна дія смерті поширюється на порочні пристрасті нашої душі, і на ті потреби нашого тіла, які є для нас необхідними під час нашого теперішнього життя і які не буде нам потрібне за майбутнього, на ті частини нашої природи, мета яких слугувати потребам людського тіла.

Він говорить не лише про смерть тіла, але й душі, як відходу від істинного життя. Григорій Нисський проводить паралель між буттям душі та буттям Бога, ми можемо знати про її існування лише через споглядання їх дій у видимому світі. “...душа узнає все, за виключенням своєї власної сутності.” [38, 272] Душа є безсмертною тому, що вона проста, після смерті тіла вона переселяється із видимого світу явищ в невидиму його частину, існує при елементах тіла і чекає всезагального суду. «...маючи відмінну від тіла природу, душа повинна володіти самостійним буттям, а маючи духовну природу, вона ні в якому разі не може підлягати розкладенню на головні частини і знищенню.». [38, 279] Душу він розглядає як те духовне начало за якого і можлива діяльність і функціонування тілесних органів людини, адже через акт воскресіння людське тіло поєднається з різних стихій в одне ціле, а після цього з’єднається його душа. Для тіла здійснюється повернення до первісного, невинного стану краси, яке полягає в нетлінні, славі, честі та силі. Він говорить про досягнення людського роду повноти душ, які були передбачені Богом від безкінечного руху в природі. Коли виповниться ця повнота, тоді місце теперішнього життя заступить якийсь інший стан, який буде відмінним від теперішнього, він характеризуватиметься постійністю та непорушністю, адже не буде підлягати змінам спричиненим народженню та смертю.

Всезагальний суд – виділяється як головна ціль другого пришествя. Він буде здійснений після завершення теперішнього світу, і відбудуватиметься над всесвітом та над кожною душею в ньому, «І за це пошле їм дію обмани, щоб у неправду повірили, щоб стали засуджені всі, хто не вірив у правду, але полюбив неправду» [2 Сол. 2,11-12]

В Іринея Ліонського у “Вченні про всезагальний суд” суддею буде Христос, через якого буде приймати участь і Бог Отець. Бог Отець так би мовити дає вершити страшний суд “Сину Людському”, не бажаючи людської загибелі, але в повній справедливості. Невід’ємною характеристикою суду буде безпристрасність: «Його благосні не притаманна

несправедливість, а премудрість –безпомилкова, тому що Він спасає того, кого повинен спасти, і піддає суду достойних його». [38, 80] Ісус буде приймати до уваги все те, що може і повинно полегшити долю підсудного. Він визначає всезагальний суд як праведний, під час нього кожен отримає те на що заслужив: «..в цьому світі деякі приходять до світла і через віру поєднуються з Богом, а інші ухиляються від світла і самі відділяються від Бога, то Слово Боже приходить і всім готує відповідне житло, -тим, котрі в світлі, щоб насолоджувались ним і його благами, а тим котрі в п'їтьмі, щоб терпіли її біди»[22,193] Вважає, що буде керуватись принципом за яким тим, кому було дано більше можливості увірувати, а він не увірував буде судитись строгіше. Перед судом постануть всі, і вони будуть поділені на праведників, які отримають небесне царство; та грішників, які отримають вічний вогонь. Для Іринея Ліонського були характерними хіліастичні сподівання, воскреснуть врешті –решт всі, але спочатку лише праведники для вступу у Царство Христа, а лише потім всезагальне воскресіння.

У Орігена «Майбутній суд здійсниться внутрішнім чином, саме через одкровення Христа в душі людини, внаслідок чого прокинеться його совість і все приховане в ньому явиться у світі», тобто самосуд. [38, 183] Суд буде справедливий, адже лише він знає всі людські таємниці. Будуть судитись як добрі так і злі вчинки, дії, думки та слова. Праведники будуть відділені від грішників і будуть достойними вічного блаженства, а грішники будуть очищуватися від пекельних мук, які будуть співвіднесеними із ступенем їх гріховності. Але ці муки не будуть вічними (ідея очищувального вогню), адже 1) на початку світу було лише добро, тому і на при кінці зла не повинно бути; загине навіть смерть, під якою він розуміє диявола, але загине не його субстанція створена Богом, а ворожа воля, що пішла від нього самого. 2) Царство Христове буде неповним, адже більша частина істот лишиться поза ним. В пеклі після суду душа буде відчувати страх та смуток, вона буде думати про свою гріховність, запобігати та очищуватись від неї. Всі ми разом складаємо тіло Христове, і кожен окремо та чи інша частина його: «І ви тіло

Христове, а зосібна ви члени!» [1.Кор.12, 27], тому все повинне бути досконалим. Праведники разом з Христом чекають на прихід в Царство Боже

Василій Великий стверджує, що всезагальний суд буде проводити разом з Христом як Блаженим, Єдиним і Сильним та Святим Духом. Через Святого Духа здійсниться відновлення в раю, вступ в Небесне царство. Суд буде справедливим, і над кожним з нас буде різним, пов'язаною з вчиненими справами. «Досить відмінні зовнішні обставини з кожним із нас зроблять те, що суд над кожним буде різним»[38, 232] Адже будуть враховуватись усі її думки, внутрішні протиріччями та обставини. Царство Небесне буде складатись з «розуміння Суцього» та Його усвідомлення. Отримавши тіло безсмертне та нетлінне, ми побачимо не тіні речей, а їх первообрази. Просліджується платонівський вплив. «...там –країна істинно живих , завжди подібних собі самим»[38, 233] Наслідком страшного суду є покарання грішників і воздаяння праведникам. Грішники отримають вічний сором, сліди вчинених гріхів, схожі на невидиму фарбу, що назавжди лишається в пам'яті їх душ. Муки їхні також складатимуться із того, що вони будуть відлученими від Святого Духа, таким чином вони будуть позбавленими початку благодатного життя.

Григорій Богослов дає такі характеристики Страшного суду: 1) всезагальний, 2) єдиний, 3)остаточний, 4)страшний, 5)праведний, цей суд здійснюватиме Сам Бог. Блаженство праведників полягатиме у досконалому пізнанні і спогляданні Св. Трійці. «..небесне царство є не чим іншим, як досягнення найчистішого та найдосконалішого. А найдосконаліше із всього існуючого є споглядання Бога.» [38, 251] Грішники наслідують вічний непогасний вогонь, який потрібно розуміти в духовному сенсі, він буде складатись із відсторонення від Бога і відчуття почуття сорому, якому не буде кінця. Ступінь блаженства буде різною в залежності від заслуг, від міри моральної досконалості. В блаженному стані буде приймати участь разом з душею і тіло.

На відмінно від Орігена у Григорія Нисського суд буде здійснений чуттєво –видимим чином. Він говорить про те, що на Страшному суді, деяким чином кожна людина сама собі буде суддею, адже буде усвідомлювати всі свої провини та заслуги, перед Суддею вона постане в гармонічній єдності її обох природ, адже це поєднання і складає людину. Суддею буде Ісус Христос. Бог Отець буде приймати участь в суді через Свого Сина, не бажаючи загибелі людського роду, Бог Отець поступився вимогам Абсолютної Божої правди на користь невимірній любові Божій, тому суд буде здійснюватись Сином людським. «Адже в який термін був створений цей світ, стільки тисяч років він і проіснує» [22, 195]

На Страшному суді будуть присутні не лише всі люди, але й диявол, якому теж буде надана відповідна ступінь покарання. Характерною ознакою Суду буде його безпристрасність та справедливість. «Він також не залишить без уваги і всіх тих обставин земного життя за яких було здійснено» [38, 483] Таким чином до уваги буде взяте все, що може погіршити чи полегшити долю підсудного, буде взятий до уваги кожен гріх. Тривалість пекельних мук не буде вічною, вона буде відповідати ступеню гріховності кожної окремої людини, вогонь буде очищувальним, адже поступово буде викорінювати гріховні нарости. « Майбутній суд для слабких людей –загроза і збільшення смутку, що страхом хворобливого воздаяння побудить нас до звільнення від зла»[38, 491] Таким чином Страшний суд спонукає людей сторонитись зла і сподіватись на кращу участь.

Варто зауважити, немає одностайної точки зору стосовно того, що є небесною благодаттю. Деякі виділяють споглядання Трійці, бачення речей в їх первообразі, спілкування із святими, звільнення від пут тіла, в чому і полягає істинна свобода.

3.2 «Вчення про кінцеву долю світу» як описання світу прийдешнього

У Іринія Ліонського доля теперішнього світу прямо пропорційно залежить від морального стану людей. «По завершенню теперішнього світу настане сьомий день, день спокою»[38, 64] Під цим сьомим днем він розуміє земне царство Христа. Будучи прихильником хіліастичної традиції, він говорить про те, що під час царювання Христа світ буде мати зовсім інший вигляд, а теперішній зруйнується, маючи цим на увазі зміну самої форми: «Ні субстанція, ні сутність творіння не знищиться, лише зовнішній вигляд цього світу припинить існувати» [38, 83] За цією зміною послідує «..нове небо і нова земля, в яких буде перебувати оновлена людина, котра буде вести бесіду з Богом »[38, 83]

Також Оріген наголошував на прийнятті нового вигляду цього світу. Але він також припускав, що: “теперішній світ не є останнім світом, а лише попередник нових, майбутніх світів.” [38, 117] Він говорить про існування світів, що виникатимуть один після іншого, про можливі зміни і в розумних істотах, які можуть знаходитись і на вищих ступенях духовного світу і збережуть моральнісний стан, а деякі можуть і втратити.

Василій Великий мало говорив про кінець цього світу, лише висловлює припущення про майбутню космічну зміну: «..все буде знищене полум'ям, коли теперішній світ припинить своє існування, так як він розпочався в часі і з усією необхідністю закінчиться в часі, змінивши своє буття.» [38, 237]

Григорій Богослов вважав, що теперішній світ зруйнується і відбудуться зміни на краще, відбудеться оновлення нового світу: «зміна неба, перетворення землі, звільнення стихій та оновлення цілого світу»[15, 255]

Для Григорія Нисського коло часу теперішнього світу міститься в «семи днях», і майбутнє життя не буде мати ніякого виміру, воно буде якісно новим. Суддею буде Ісус Христос. Бог Отець буде приймати участь в суді через Свого Сина, не бажаючи загибелі людського роду, Бог Отець

поступився вимогам Абсолютної Божої правди на користь невимірній любові Божій, тому суд буде здійснюватись Сином людським. «Адже в який термін був створений цей світ, стільки тисяч років він і проіснує» [22, 195] Трактуючи майбутній кінець теперішнього світу Григорій Нисський, мав на увазі припинення існування його в теперішньому образі і подобі. Новий світ звільниться плину часу, і буде як один новий день, повернеться до первісного стану не лише всі розумні і вільні істоти, але й всі тварини. Активним проявом думок і почуттів розумних істот будуть слова подяки Спасителю за знищення зла і відновлення всіх у первісний стан, буде здійснюватись достойна хвала Богу –це і буде відкриття царства слави. Він наводить ще один аргумент на додачу до Орігенових в підтвердження ідеї апокастазису лише -добро має самостійне незалежне буття, зло для нього було похідним від заперечення добра, і тому не є незалежним по своєму походженню і самостійним субстанційним буттям. Його буття складається виключно з небуття добра, тому воно має бути знищеним. Григорій припускав руйнування існуючого світу і деякі зміни на краще, відбудеться оновлення цілого світу.

Разом із всезагальним воскресінням мертвих і страшним судом він припускає також і майбутнє удосконалення світу. Тобто “теперішній” світ припинить своє існування, оновиться і відкриє собою “царство слави” , настане непорушна стійкість, адже не буде часу і необхідних часових процесів життя, відомий нам теперішній образ і порядок припинить існувати. Відновиться гармонія, котра існувала перед тим як зло і порок її порушили, все буде повернене до первісного стану, не лише людина але й тварина. Він говорить, що після поновлення теперішнього світу, всі розумно –вільні істоти поєднаються на святі на якому говорити слова вдячності Спасителю за знищення зла і за поновлення всіх в первісний стан. “Ця подяка та прославлення Бога всією «твар’ю» складе момент відкриття «царства слави»”. [38, 501]

Іриней Ліонський, Оріген, Василій Великий, Григорій Нисський говорять про постання нового світу через вогонь.

Враховуючи вище викладене, можна чітко прослідкувати три тенденції в есхатологічному вченні отців церкви: 1) хіліастична 2) спіритуалістична 3) церковна есхатологія.

До хіліастичної належить: Іриней Ліонський, Юстин, Тертуліан, котрі визнавали два воскресіння мертвих, в першому з них приймуть участь лише праведники, після чого відкриється тисячолітнє царство, і лише після другого всезагального воскресіння, буде здійсненим Страшний суд, на якому буде визначена остаточна доля людей.

До спіритуалістичної есхатології відносять: Климента Олександрійського, Орігена, які наполягали на очищенні від своїх гріхів і досягненні першопочаткової чистоти і блаженства, вони заперечували вічність пекельних мук, зауважували на тотожності воскреслого і попереднього тіла.

Церковна есхатологія заперечувала дві попередні точки зору. Немає місця в них дворазовому воскресінню, тисячолітньому земному царству хіліастів, виправної характеристики пекельних мук і всезагального апокастазису представників спіритуалістичної есхатології. Вони проголошували вічність пекельних мук, і їх рівномірність.

Григорій Нисський переосмислив тенденції в есхатологічного вчення Отців церкви. В основу свого есхатологічного вчення він взяв погляди Орігена з очищувальною характеристикою пекельних мук, з апокастазисом, але зробив певні виправлення стосовно тотожності тіл воскреслих з теперішніми на основі творів Мефодія Олімпського. Він відкидає теорію існування душ перед їх “впадінням” в матеріальні тіла, тобто відкидає ідею реінкарнації. Григорій Нисський підкреслює, що людська природа створена як цілісна і така, що розвивається, сполука душі з тілом, “прихованого” і “видимого”. Коли виповниться вся повнота душ, процес життя та смерті зупиниться, і перейде в новий стан, що і є воскресінням. У момент

воскресіння, коли процес історичного росту досягне свого кінця, кожна душа пробудиться до нової самосвідомості і без зусиль поєднає знову всі свої частинки в нову форму. У Григорія Нисського воскресле тіло буде вільним від властивостей і функцій, які були притаманні попередньому тілу, та від будь-яких недоліків. Воскресіння міститься як мета в самому акті сотворіння. На відмінно від Орігена Григорій Нисський воскресіння розуміє не як повернення до вихідного стану, а як людську повноту, в якій людство воскресне як досконалий «вид».

Висновки

У даному дослідженні відповідно до мети та поставлених завдань висвітлено вихідні положення християнської есхатології та виокремлено головні тенденції.

В першому розділі було встановлено, що есхатологію варто розглядати не лише з нігілістичної позиції, адже їй також притаманний гуманістичний потенціал. Більш того було з'ясовано необхідність самого есхатологічного світоставлення, як захисного механізму, котрий надає смислу та захисту людині та упорядковує місце людини в світі. Вона є реалізацією людського прагнення до безсмертя. Гуманістичний потенціал есхатологічних вчень вбачається в подоланні історизму, як джерела відчаю та страху; знятті екзистенційних проблем; зникненні почуття самотності, відокремленості, відчуження. Наголошено, що саме в переломні епохи есхатологічні очікування набувають яскравіших форм і більшого вираження, проілюстровано працями М. Бердяєва, Патріка де Лоб'є та Б. Мазницького.

Виокремлено корні есхатологічних очікувань за Бердяєвим (страждання, що породжує загальнолюдське месіанське очікування), Патріком де Лоб'є (трагедія життя як такого, в якому людина хотіла прагне позбутись свободи та самотності), Б. Мазницьким (метафізична тривога, котра породжена свідомістю можливої катастрофи).

Зазначено, що одним із основоположних чинників християнської есхатології постає гріх, з виникненням якого і розпочинається історія. Він є джерелом смерті, та причиною віддаленості людини від Бога. Було розглянуто поняття гріха у вченнях Орігена та Августина. Оріген наголошує на необхідності гріха, як можливості свідомого повернення до вихідного стану, а його підставу вбачає у мінливій природі людини.

Причинами гріха за Августином є злом незнання (незнання того, що потрібно робити) та зло слабкості (не здійснення того, що ми знаємо, що необхідно чинити). Свободою волі людині надається можливість як творити

зло так і не творити, вибір залишається за людиною. Вищою мірою свободи є служіння Христу, в якому здійснюється утвердження в благодаті до такої міри, щоб людина не здатна творити зло.

Далі було здійснено розгляд питання воскресіння, як стрижня християнського есхатологічного вчення, як можливості подолання смерті. Розпочинаючи від найбільш ранніх християнських творів, надія на воскресіння постає необхідною частиною віри в Ісуса Христа. Зауважено, що в Новому заповіті говориться про подвійне воскресіння: перше, в ході земної історії – воскресіння душі від гріховного сну; друге – по завершенню всіх часів - пробудження мертвої плоті до нового життя, перевтілення в душі.

В другому розділі було з'ясовано головні знамення другого пришествя Христа за Об'явленням Івана Богослова. Досліджено постать Антихриста як передумови другого пришествя та виокремлено два напрямки у розумінні Антихриста: 1) чисте зло; 2) як супротивник Христа. Прихід Антихриста буде найстрашнішою спокусою для людства, царювання якого спричинить остаточний поділ людей на праведників та грішників.

Встановлено сім мотивів вчення про антихриста.

1) лже –Месія, лже –Спаситель (здійснюється підміна справжнього Спасителя хибним);

2) опис хибних, оманливих чуд і чудодійств;

3) швидке встановлення загальносвітового царювання Антихриста;

4) панування агресії проти християн, здійснення відступництва в самій церкві;

5) антисемітизм, як характерна риса одного з мотивів вчення про Антихриста (Антихрист постає Месією юдеїв;

6) здійснення протистояння Антихристу під головуванням пророків Еноха та Іллі;

7) короткий термін його панування Антихриста, про три з половиною роки. Походити він буде з Іудейського народу, буде представником потомків Дана. В святому Писанні не вказується ім'я Антихриста, адже воно є

негідним, щоб бути сповіщеним. Царство Антихриста буде припиненим другим пришествям Христа.

В третьому розділі було з'ясовано тенденції в розумінні есхатологічного вчення отців церкви:

- 1) хіліастична (Юстин Мученик, Іринеї Ліонський, Тертуліан);
- 2) спиритуалістична (представник Климент Олександрійський, Оріген);
- 3) церковна есхатологія (Василій Великий, Григорій Богослов)

Хіліастичному напрямку притаманне визнання двох воскресіння мертвих. Перше отримують лише праведники, після чого і відкриється тисячолітнє царство, друге - всезагального воскресіння, відбудеться на Страшному суді ним і визначиться кінцева доля людей.

Спіритуалістичному напрямку характерне надання гріху очищувальних та виховних властивостей, заперечення вічності пекельних мук. Представники цього напрямку також зауважували на тотожності воскреслого і попереднього тіла.

Церковна есхатологія заперечувала як хіліастичну так і спиритуалістичну тенденції в розумінні есхатологічних істин. Вона заперечувала дворазовому воскресінню, тисячолітнє земне царювання Христа, та виховну та очищувальну характеристику пекельних мук. Вони проголошували вічність пекельних мук для грішників.

Григорій Нисський засвоїв певні принципи спиритуалістичного напрямку, переосмислив вчення Орігена, та зробив власні доповнення. В основу свого есхатологічного вчення він взяв очищувальну характеристику пекельних мук та ідею апокастазису. Він мав певні відмінності лише стосовно вчення Орігена про тотожність тіл воскреслих з теперішніми. У Григорія Нисського воскресле тіло буде вільним від будь-яких недоліків, від якостей і функцій, які були властивими попередньому тілу. Воскресіння постає метою самого акту творіння.

Григорій Нисський ідею реінкарнації, думку про те, що душі існували перед їх "впадінням" в матеріальне тіло. Людська природа постає в нього як

цілісна, єднання душі з тілом, “прихованого” і “видимого”. Процес життя та смерті зупиниться, коли виповниться вся повнота душ, потім вона перейде в новий стан, що і є воскресінням. У момент воскресіння, коли процес історичного росту досягне свого кінця, кожна душа пробудиться до нової самосвідомості і без зусиль поєднає знову всі свої частинки в нову форму.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Августин Бл. Энхиридион Лаврентию, или о вере, надежде и любви //
- 2.Энхиридион или о вере, надежде и любви :К.: «УЦИММ –ПРЕСС» - «ИСА», 1996. –С. 290-349
- 3.Августин Блаженный. О граде Божиим // Учение об Антихристе в древности и средневековье. –СПб.: Алетея, 2000г
- 4.Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. –К.: Світ Знань, 2000.-862
- 5.Антология. Восточные Отцы и учителя Церкви IV века. Том II. Издательство МФТИ, 2000, сс. 354-365.
- 6.Афанасьев Н. Проблема истории в христианстве // <http://www.stphilaret.ru/favor/afanas51.htm>
- 7.Бердяев Н.А. Опыт эсхатологической метафизики //Царство Духа и царство кесаря. М.: Республика, 1995.
- 8.Бердяев Н.А. Самопознание: Сочинения. –М.: Изд –во Эскмо; Харьков: Изд –во Фолио, 2005. с.562 -585
- 9.Беркхов Л. История христианских доктрин. Санкт –Петербург: «БИБЛИЯ ДЛЯ ВСЕХ», 2000 г. С. 295 -307
- 10.Біблія або книги Старого та Нового Заповіту. К.: Українське біблійне товариство, 2002.
- 11.Головащенко С. Антихрист //Релігієзнавчий словник/ За ред. Професорів А.Колодного і Б. Лобовика. – К .: Четверта хвиля.1996.-17с
- 12.Горбаченко Т. Г. , Лубський В. І. Релігія і культура. – К., 1997.
- 13.Григорий Богослов. Собрание творений: В 2 т. Т1. –Мн.: Харвест, М: АСТ, 2000 -832с.
- 14.Григорий Нисский. Об устройении человека. –СПб.: Аксиома, 1995. 174 с.
- 15.Григорий Нисский. Против учения о судьбе //Антология. Восточные Отцы и учителя Церкви IV века. Том II. Издательство МФТИ, 2000, с. 328-344.
- 16.Деревенский Б.Г. Учение об Антихристе в древности и средневековье. – СПб.: Алтея, Санкт –Петербург. 2000.-528 с.

17. Ермичев А.А Три свободы Николая Бердяева. –М.: «Знание». 1990.-64
18. Ефрем Сирий. Слово на пришествие Господне, на скончание мира и на пришествие антихристово // Об Антихристе. –СПб.: «Знание», 1998
19. Європейська ментальність/ За ред. Петера Дільценбахера/ Переклав з нім. Володимир Кам'янець. –Львів: Літопис, 2004. -720с.
20. Ипполит Римський // Учение об Антихристе в древности и средневековье. –СПб.: Алетея, 2000г
21. Ипполит, Епископ Римский. Слово о Христе и Антихристе // Об антихристе. -Спб, «Знамение» 1998
22. Ириней Лионский. Против ересей// Учение об Антихристе в древности и средневековье. –СПб.: Алетея, 2000г
23. Кжишовський Збігнев. Есхатологія Східної Церкви у світлі вчення Отців Церкви // Міжнародний богословський часопис. Квартальник сопричастя. COMMUNIO KOINΩNIA (липень –вересень) –Львів 1993/3
24. Кирилл Иерусалимський //Учение об Антихристе в древности и средневековье. –СПб.: Алетея, 2000г
25. Конотоп Л.Г., Швед З.В. Слов'янська релігійна філософія: головні особливості та динаміка руху ідей: Навч. Посіб. – К.: Літера ЛТД, 2006. с – 66-110
26. Кротов Яков. Введение в весную жизнь // Зло [/www.krotov.info/yakov/3_vera/1_vera/1b_zlo.html](http://www.krotov.info/yakov/3_vera/1_vera/1b_zlo.html)
27. Кураев А. О нашем поражении // Об Антихристе и конце света. 20-35
28. Кураев А. Поколение Апокалипсиса // Об Антихристе и конце света. 40-47
29. Кураев А. Раннее христианство и переселение душ. <http://www.nefedor.com/cgi-bin/nph-mgwcgi?MGWDB=NEFEDOR&MGWAPP=Search&REQ=WriteBook&Book=8>
30. Лобье. де П. Эсхатология. М.: АСТ. Астрель, 2004. –С.160
31. Лубський В. І. Релігієзнавство: Підручник – К.: Віл бор, 1997.-480 с.
32. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство: Підручник. – К.: “Академвидав”, 2002. – 432с.

- 33.Лубський В., Козленко В., Лубська М. Історія релігії: Навчальний посібник. –К.: Тандем, 2002. -640с.
- 34.Лубський В., Козленко В., Лубська М. Історія релігій: Навчальний посібник. – Київ: Тандем, 2002. – 640с.
- 35.Лубський В.І., Предко О. І, Горбаченко Т. Г. Психологія релігії: Навч. пос. і Хрестоматія. – К.: “Крок”, 2002. – 247с.
- 36.Любчик В. Есхатологія //Релігієзнавчий словник/ За ред. Професорів А.Колодного і Б. Лобовика. – К .: Четверта хвиля.1996.-110с
- 37.Мазницький Б. Ю. Феномен есхатології: релігійний та культурно історичний аспекти. Автореферат.К. 2007 р.
- 38.Макарий (Оксиук) Митрополит. Эсхатология св. Григория Нисского. –К. 2006г.
- 39.Махов А. Е. HOSTIS ANTIQUUS: Категории и образы средневековой христианской демонологии. Опыт словаря. –М.: Intrada, 2006.-416с.
- 40.Мень О. Антихрист // Словарь библейского богословья.
www.krotov.info/spravki/temy/ae/aeshatol.html
- 41.Новая философская энциклопедия: в 4-х томах. М.: «Мысль», 2001.-468с
- 42.Об Антихристе. –СПб.: «Знание», 1998
- 43.Ориген .О началах. Самара, 1993. –С.122-187
- 44.Ориген. Толкование на Евангелие от Матфея // Учение об Антихристе в древности и средневековье. –СПб.: Алетея, 2000г
- 45.Петров Ф.Н. Эсхатология: Философско –религиозный анализ (исторический аспект) . Автореферат. Екатеринбург. 2001г.
- 46.Предко О.І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри. Монографія.–Київ: Центр навчальної літератури, 2005.–278с.
- 47.Тихомиров Л. Апокалипсическое учение о судьбах и конце мира.// Об Антихристе и конце света. 7-20с.
- 48.Уэр Каллист. Внутреннее царство. Киев: Дух и литера, 2003.
- 49.Фетодов.П. Об антихристовом добре // Путь. - №5. - 1926. - Окт.-Нояб. - С. 580-588 (первая, сплошная нумерация репринта 1992 г.)

50.Фомин С. Россия перед вторым пришествием. Материали к очерку русской эсхатологии. Издание 3-е. Т. 1-2. Троице –Сергиева Лавра, 1998

51.Элиаде М. История веры и религиозных идей. В 3 т. Т. 2. От Гаутамы Будды до триумфа христианства. 2002. -512 с.

52.Яннарас Христос. Человек. Глава из книги "Вера Церкви" // <http://www.kiev-orthodox.org>